

Jelige: Zsüsztin

Ez (m)ilyen.

A homoszexualitás ábrázolása Nádas Péter Emlékiratok könyvében

„mondjuk szerelmeim történetét megírhatom”¹

Egy 1995-ös Nádas Péter-interjúban² a Magyar Narancs újságírója tett egy bátortalan megjegyzést az író munkásságára: „Írásaiban fel szoktak fedezni homoerotikus vonulatokat.” Amire Nádas kissé ironikusan a következőt reagálta: „Roppant érdekes, hogy felfedezik. Csak gratulálhatok. Két férfi fekszik egy ágyban, föláll a faszuk, és akkor végre felfedezik.” Majdnem tíz évvel az Emlékiratok könyvének megjelenése (és a közben lezajlott rendszerváltás) után ez a pár mondat különösen jól jellemzi a recepció és magyarországi értelmiség viszonyát a homoszexualitás diskurzusához. Az *Emlékiratok könyve* 1986-ban a megjelenés után közvetlenül a prózafordulat hatalmas jelentőségű alkotásává vált. A kritikai rögtön kegyeibe fogadta, két évvel később már tanulmánykötet jelent a regénnyel kapcsolatban. Az Emlékiratok könyvének egyik központi témájáról, a nyíltan tematizált (homo)szexualitásról viszont keveset esett, eshetett szó. A jótékony hallgatás még tíz évvel később is, mint láthatjuk, ennyit engedett megemlíteni: van benne valami ilyesmi. Ahogyan a regényben Melchior is ezzel rövid mondattal jellemzi a homoszexuális kapcsolatokat: „Ez ilyen”. Mit akar ez jelenteni? Mégis milyen?

Dolgozatom első részében megkísérlem összefoglalni a recepció eddigi kommentárjait a regény szexualitás-ábrázolásáról, rendszerváltás előtt és után egyaránt. A kritika jellemzően úgy nyilatkozik ezzel a szövegréteggel kapcsolatban, hogy mindössze motívumként, szimbólumként definiálja a regény homoszexualitását, az apologetizálás szándékával. Ez azonban semlegesíti és transzferálja a témát a politikai olvasat felé. Ez a rendszerváltás előtti és körüli történelmi kontextusban érthető, hiszen így a könyv homoszexualitásának esetleges elítélését kiküszöbölheti, és figyelmet a regény elismertetésére fordíthatja, azonban ez alapvetően nem segíti a szöveg ezen rétegének tényleges interpretálását. Ezek az elemzések kétségkívül egy releváns olvasatok (és nem mellékesen politikailag is fenntarthatók), azonban megfosztanak egy másfajta (szintén releváns) interpretáció lehetőségétől. Ezért dolgozatom egy olyan olvasatot kíván nyújtani, amely a szexuális tematizációt nem kívánja allegorizálni, ugyanakkor termékenyen beleilleszthető az eddigi diskurzusba. Ehhez pedig felhasználok a gender studies és a queer-elmélet egyes elméleti szövegeinek a szexualitásról és vágyról megfogalmazott állításait, bevonva ezeket a regényről szóló diskurzusba.

¹ NÁDAS Péter, *Emlékiratok könyve*, Bp., Jelenkor, 2012, 7. A továbbiakban EK, I., ill. II. kötet és oldalszám jelölést használok.

² BOJTÁR B. Endre, CSEJDY András, *Itt a káosz ásít egy nagyot*, Magyar Narancs, 1996. dec.21.

1. A regényről és a homoszexualitásról általában

Az Emlékiratok könyvéről ismeretes, hogy bár 1986-ban jelent meg, több mint tíz éven keresztül íródott: Nádas 1973-ban kezdte el írni, 1974-ben egy hosszabb részt megsemmisített, majd ezután 1985 tavaszára készült el.³ A Szépirodalmi Könyvkiadó szuperlektori véleménye (erről még lesz szó később) és Nádas válasza után jelent meg egy évvel később egyetlen kötetben. Érdekes tehát szemügyre venni, milyen volt a korszak közvélekedése és törvényi szabályozása a homoszexualitással kapcsolatban, egyáltalán milyen diskurzusok léteztek a korszakban.

A homoszexualitás magyarországi története egészen a 18. századig nyúlik vissza, már ami az írásos vagy jogi megállapításokat illeti. Maga a homoszexualitás szó is egy magyar irodalomtörténész, Kertbeny Károly alkotása.⁴ A pszichoanalízis magyarországi jeles képviselője, Ferenczi Sándor kutatásai nyomán egy aktív vita bontakozott ki a magyar tudományos életben a szexualitásról, könyvek sora jelent meg a témában. Az 1880-ban életbe lépett Büntető Törvénykönyvbeli jogi szabályozás Európához hasonlóan börtönbüntetéssel sújtotta „a férfiak között véghezvitt fajtalanságot”,⁵ de alapvetően inkább az erőszakkal vagy fenyegetéssel létrejött testi kapcsolat ellen léptek fel, így ezt a paragrafust nemigen alkalmazták a valóságban.

Az 1950-es években elindult Btk. módosítás 1961-re szüntette meg a homoszexualitás tényleges törvényi büntethetőségét,⁶ azonban ez nem jelentette azt, hogy a társadalom toleránsabban, liberálisabban gondolkodott volna, és nem diszkriminálta volna a devianciákat. „A hivatalos elnézés finom szekatúrákkal egészült ki. Mindenekelőtt a rendőrség a homoszexuálisokról tart egy >>fényképes albumot<<, saját bevallása szerint azért, hogy a homoszexuálisok kárára bűncselekményt elkövetőket azonosítani tudják.”⁷ Azt érdemes azonban hozzátenni, hogy a szexualitásról mint olyanról alapvetően keveset esett szó, és mindenfajta nyílt ábrázolás elutasított (gondoljunk csak Weöres Sándor 1964-ben megjelent verse, az *Antik ecloga* körüli botrányra). Az 1980-as évektől viszont már elindulhatott egy fellazító folyamat, amely próbált tabuk nélkül beszélni az azonos neműek

³ NÁDAS Péter, *Ein zu weites Feld*, in: *Talált cetli*, 1992:174-193.

⁴ ESZENYI Miklós, „*Férfi a férfival, nő a nővel*”: *Homoszexualitás a történelemben a társadalomban és a kultúrában*, 2006:75-76.

⁵ FINKEY Ferenc, *A magyar büntetőjog tankönyve*, 1914:366.

⁶ Az 1961.évi V. törvény a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről, 278. § (1) „Az azonos nemű személyek között véghez vitt fajtalanság elkövetője, ha a cselekményt erőszakkal, avagy az élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetéssel, avagy a sértett védelemre vagy akaratnyilvánításra képtelen állapotának a felhasználásával követte el, hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

⁷ ERŐSS László, *Furcsa párok. A homoszexuálisok titkai nyomában*, 1984: 22.

kapcsolatáról. Olyan könyvek jelentek meg, mint Galgóczi Erzsébet *Törvényen belülje*, és (a Makk Károllyal közös) filmje az *Egymásra nézve*, amely maga után vonta a filmkritikusok figyelmét és ezzel együtt azt, hogy a film tematikájáról, a leszbikusságról is szó eshessen. Sőt 1984-ben már egy „szakkönyv” is megjelent, Erőss László *Furcsa párok. A homoszexuálisok titkai nyomában* címmel, de ez kevésbé tudományosan, mint inkább csodálkozóan és kissé lenézően mutatja be a budapesti homoszexuális szubkultúrát. A regény tehát alapvetően már nem egy végletekig elutasító és idegen környezetben jelenhetett meg, de a könyv rendkívül radikális és meglepő, ahhoz képest, hogy a szexualitás magyarországi diskurzusa még gyerekecspőben járt.

Mint ismeretes, az Emlékiratok könyve körül nem sokkal a megjelenés után a magyar irodalmi életben nem túlzottan gyakori módon kialakult egy ún. interpretációs közösség.⁸ Ebbe a „hivatalos” interpretációs közösségbe ugyan nem tartozik bele, véleményem szerint azonban nem elhanyagolható az a szuperlektori vélemény,⁹ amelyet akár tekinthetünk a regény egyik legelső olvasatának is. Pándi Pál több, viszonylag apró módosítás kieszközlése után kiadhatónak ítélte a könyvet. Érdemes megvizsgálni a szexualitásábrázolásra tett megjegyzéseit, hiszen jól tükrözik a rendszer felfogását. „A különböző, de többé-kevésbé egybemosódó Én-eket különösen a szerelmi (szexuális) élet és a politika, ill. a politikai drasztikumok foglalkoztatják. Az előbbi érdeklődés iránya a legintimebb szféráig hatol, nem kerülve ki a szexuális perverzióknak vagy rendellenességeknek, szokatlanságoknak, nem-természetes kapcsolatoknak nem csak érintését, hanem olykor naturalisztikus részletezését sem.”¹⁰ A javasolt javítások azonban csak egyes mondatokra, kifejezésekre vonatkoznak, elsősorban a nyelvezetet, a „vulgáris” kifejezéseket érintik, pl. a női nemi szerv „drasztikus” néven nevezést túlzásnak vagy az elbeszélő „apja faszának megfogását” visszataszítónak, klinikailag aberrálnak, fölöslegesnek gondolja (és szóbahozza az Ödipusz-komplexus ezen szituációban való értelmezhetetlenségét, mondván itt fiúgyermekről van szó). Ugyanakkor hozzá kell tenni, hogy az átírások, javítások elsősorban a politikai szövegrészekre vonatkoztak, és míg az előbb említett példák közül az első kihúzatott a végleges szövegváltozatból, addig a második változtatás nélkül benne maradt. A lektori vélemény tehát nem támadja a szexualitás ilyenén tematizációját (bár perverznek és aberrálnak tartja), hanem elsősorban annak nyelvezetét kritizálja, ami szintén azt mutatja, hogy Nádas szövege nem

⁸ BALASSA, *Mindnyájan benne vagyunk: Nádas Péter művei*, 2007:227. Balassa a maga Nádas Péter monográfiájában ezen interpretációs közösség három különböző generációját különbözteti meg, és ezeken a tanulmányokon keresztül elemzi a művet, végighaladva az egyes csoportokon.

⁹ BARANYAI György-PÉCSI Gabriella, *Nádas Péter: Bibliográfia 1961-1994*, 1994:348-450.

¹⁰ i.m. 441.

csak nyíltságával, de a szexualitásról való diskurzus nyelvének újfajta szépirodalmi megközelítésével is jelentőset alkotott.

A regény kritikai fogadtatása elsősorban próbálta enyhíteni a regény szexuális radikalizmusát, és motívumként, emblémaként való értelmezésével megelőzni az esetleges támadásokat. Számtalan olyan hosszabb-rövidebb elemzés, kritika jelent meg, amely siet leszögezni: a regény nem erről szól.¹¹

Térjünk rá az elsőként megjelent tanulmányokra. Györffy Miklós recenziója és Balassa Péter hozzáfűzött megjegyzései¹² alapján kibontakozó párbeszéd érdekes kiindulópontként szolgálhat. Györffy elsősorban Nádas Hazatérés c. esszéjét idézi, amelyben az író a regény születésének előzményeiről és a témaválasztás okairól, mint a hiányok kitöltéséről szól: „Valami olyasmire vágytam ekkor, amit mások ilyen vagy olyan okokból nem írhattak meg, vagy egyáltalán nem is akartak megírni. Úgy gondolkodtam akkor, hogy a század irodalma teli van ilyen jellegű hiánnyal. A legnagyobbakéban is mindenütt látszik a csonkolások helye. Úgy vélekedtem, hogy nem véletlen, ösztönös, tehát felelőtlenségből származó gesztusokról van szó, hanem kultúránk határozott tiltásáról.”¹³ Ehhez fűzi hozzá Balassa Péter kommentárjait: a nagy elődök (Balzac, Mann, Gide, Proust) mind tematizálják, nem titkolják a homoszexualitás tényét, kísértését, csak hogy szellemi-örökléstani-erkölcsi-esztétikai problémaként mutatják be,¹⁴ míg az Emlékiratok könyve *manifestálja és emancipálja* ezt a tematizációt. „Fölszabadítja a hétköznapi moralitás alól a maga valóságában” – írja egy helyen, megjelenik tehát végre a homoszexualitás a maga testiségében, nyelvezetében újszerűen, meghaladva az európai irodalom nagyjait – de hogy ezt a szöveg hogyan és milyen céllal teszi, arról nem esik szó. Györffy¹⁵ ennél is enyhébben fogalmaz: a homoszexuális szerelem a szabad, feltétel nélküli azonosulásként értendő – tehát csak egy motívum, egy eszköz egyfajta szabadságmítosz leképezésére. És hasonlóképpen Balassa is konkrétan – mintha reflektálna a könyvet ért vádakra – kiemeli, hogy „ez a regény nem a fiúszerelemről,

¹¹ Például Berkes Erzsébet rövid olvasata az Élet és Irodalom 1986. június 6.-ai számában, amely A megnyitott szentély címet viseli. Amellett, hogy dicséri a könyvet, igyekszik elhatárolni az értelmezést a szexualitástól, láthatóan nem értékeli ezt a fajta radikalizmust. „Az önfelszabadítás kényszere viszi ahhoz a meggyőződéshez, hogy a legitimebb kapcsolatban – a szerelemben – ne a másik nemet keresse csupán, hanem azt a másikat, akivel azonos lehet, aki előtt nem kell titkolóznia. Az kevésbé – vagy legalábbis csak a konvenciók felrúgásának bátorságáig – érdekli, hogy társadalmilag helyeselt dolog-e.” Egy mondata, mintha arra utalna, hogy az elbeszélő rossz útra tévedt, és önmagát leplezi le a Theával való kapcsolatban. Megemlíti, hogy „Bizonyára lesznek, akik sokallják a testi szerelem kibeszélésének részleteit.”

¹² BALASSA Péter, *Mindnyáján benne vagyunk: Nádas Péter művei*, 2007:242-246.

¹³ NÁDAS Péter, *Hazatérés*, in: *Esszék*, 1995: 19

¹⁴ BALASSA, i.m., 246.

¹⁵ GYÖRFFY Miklós, *Nádas Péter: Emlékiratok könyve*, in: *Új magyar prózaszemle*, 1992:178-184.

illetve a biszexualitásról szól (azt csupán tematizálja), sőt nem is a szexualitásról, hanem mindezt a jelen összeomlás jelének és egy androgyn szabadságmítosz *emblémájának* tekinti.”¹⁶

A *Kortárs* 1988-as számában megjelent írószövegségi vita érdekes felvetésekkel szolgál a szexualitás és hatalom viszonyával kapcsolatban. Radnóti Sándor hozzászólásában a homoszexualitást szembeállítja a heteroszexualitással, annak közvetettségével, hatalmi diskurzusoktól való terheltségével. „A homoszexuális kapcsolatban, ellentétben a heteroszexualitással, szinte eleve adva van a közvetítések elhagyása, amelyek a házasság intézményét [...] jellemzik. A homoerotikus kapcsolat affinisabb a közvetlenségre.”¹⁷ Itt kapcsolódik össze az elemzésben az erotikum és a történetiség: „A hatalom és az alattvaló viszonya közvetlenebb az állam és az állampolgár viszonyánál... Nincs meg az a számtalan közvetítés, az intézmények közvetítése, amely a demokratikus berendezkedést, tehát a nem közép-európai berendezkedést jellemzi.” Ez a mondat véleményem szerint igen problematikus és kiegészítésre szorulna. A heteroszexuális kapcsolat a házasság révén intézményesül, és az ez által létrehozott család már politikailag is releváns kategória, de ezt a fogalmat, ezt a kapcsolatot a hatalom tartja legitimnek és nem fenyegeti azt. Az a fajta közvetlenség, amely a jellegzetes közép-európai diktatórikus viszonyban megtalálható, kiterjeszthető mindenre, ami kapcsolatban állhat az intézményrendszerrel. A heteroszexuális kapcsolat ugyanúgy felügyelt és kategorizált. Előbbi azért, mert illegitim, utóbbi azért, mert legitim. A névtelen narrátor nem csókolhatja meg Melchiort, nem foghatja meg a kezét nyilvánosan (vagy csak bujtatva, kerülőutakon), mert a hatalom (és annak intézményrendszere által) felügyelt. Radnóti megjegyzése szerint a homoszexualitás tulajdonképpen a közép-európai lét szimbóluma, annak hatalmi viszonyait közvetíti. Ezzel azonban véleményem szerint csak semlegesíti és transzferálja annak jelentőségét a rendszer kritikájára. Ez, az adott történelmi kontextusban érthető, hiszen így a könyv homoszexualitásának esetleges elítélését kiküszöbölheti, és figyelmet a regény elismertetésére fordíthatja, azonban ez alapvetően nem segíti a szöveg ezen rétegének tényleges interpretálását.¹⁸ Ezeket a kritikai gesztusokat pedig értelmezhetjük politikai (rá)hatásnak.¹⁹

¹⁶ BALASSA, i.m. 277.

¹⁷ BALASSA, i.m. 253.

¹⁸ vö. SCHEIBNER Tamás rövid tanulmánya, amely szintén felhívja a figyelmet a kritika asszimmetrikusságára, amelynek oka véleménye szerint a szöveg pornográfia vádjától való eltávolítása.

¹⁹ Hiszen például a 2001-es „létezik-e meleg irodalom” ÉS-beli vitájában felszólaló RADNÓTI már mint példát említené a (véleménye szerint mondjuk nem létező) meleg irodalmi alkotásra, és kiemeli, hogy: „A hazai közvélekedés általában merev és intoleráns maradt - ezt szégyellem és a magyar Stonewall erőtlén

Maga Nádas Péter is kiemeli, hogy a homoszexualitás ábrázolása egy jó eszköz volt számára a társadalmi problémák ábrázolására, valamint az értelmezés politikummal való összekapcsolása elfogadhatóvá tette azok számára is, akik megbotránkoztak volna annak szexualitásán. „És valóban nagyon érdekes volt, hogy olyan emberek, akik messze nem fogadják el normálisnak vagy természetesnek, hogy két férfi között szerelmi viszony legyen, politikai okokból mégis kénytelenek voltak elfogadni a könyvet, sőt, örömmel elfogadták, legfeljebb eltekintettek a szerelmi száltól. [...] Nem értették meg a szándékát, de végül is elfogadták, mert működik a tudatalatti, és a lelke mélyén természetesen mindenki érti, hogy itt nem valami megátalkodott gonoszról van szó, hanem egy emberi individuum természetes működéséről.”²⁰

kezdeményeivel való szolidaritásomnak hangot is adtam.)” RADNÓTI Sándor, *Adaptáció*, Élet és irodalom, 2001. április 20.

²⁰ MIHANCsik Zsófia, *Nincs mennyezet, nincs földem*, 2006:119.

2. Pszichoanalitikus olvasatok

A kilencvenes évekbeli újraolvasások egy másfajta irodalomértést is bevontak az interpretációs közösség figyelmébe. A pszichoanalitikus olvasatok több értelmezésben is szerepet kaptak, bár nem azonos előjellel. Balassa Péter Kulcsár-Szabó Zoltán tanulmányának²¹ kommentárjában²² említi Hódossy Annamária elemzését²³ annak ödipális kontextusairól, miszerint „írása [...] olyan mértékben pamfletszerűen ismételteti – szimplifikált formában – a szakirodalom már közhellyé vált megállapításait, hogy azután az egész ödipális paradigmát belterjes díványproblémává degradálja”. Ezzel szemben üdvözlí Kulcsár-Szabó ödipális kontextus-értelmezését, mint a hagyományértés ödipális voltát, hiszen „maga is szép példát alkot a kritikus-apák (nagyjából a *Diptychon*) recepciójától való távolságtartásra és folytatásra.” Pedig, ahogy arra Sári B. László²⁴ is kitér, Hódosy is a hagyományértelmezés felől közelít a regényhez, Nádas és Thomas Mann viszonyát, mint a hatásiszony egy példáját emelve ki. Az elemzés szerint ugyanis Nádas az író-elődtől való eltávolodás védekező mechanizmusával él, amikor a Thomas Mann naplóiból c. írásában kritizálja a nagy elődöt. „Az apára hárítja a bűnt, és a fiút feloldja alóla”- írja Hódosy, ezt a gondolatsort pedig összekapcsolja a freudi Ödipus-komplexus egy hiányosságával: Laiosz, mielőtt Iokasztét feleségül vette volna, beleszeretett Pélopsz király fiába, Khrüszipposzba, olyannyira, hogy elraboltatta apjától. Ezért Pélopsz megátkozta, hogy a saját fia keze által hal meg, majd apja feleségével fog hálni. Ebből vonja le Hódosy azt a következtetést, hogy a fűszerelem az előd elleni védekezés retorikai eszköze, a regénybeli homoszexualitás pedig az Ödipus-komplexus genezisének írja le, ám akképpen, hogy „apa helyett fiút mondd, fiú helyett apát”²⁵. Az apaszerelem kérdésével viszont, mint ahogyan Sári B. László elemzése is kifejti, a tanulmány nem vet számot²⁶.

A homoszexuális apa motívuma kimondva kimondatlanul ott van a Thomas Toenissen szálban, de véleményem szerint teljes mértékben az apa és Hamar János kapcsolatában sem feltétlenül zárható ki (tekintve, hogy az elbeszélői apa-anya-Hamar János háromszög

²¹ KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *Az emlékező regény*, Alföld, 1994. július, 54-70.

²² BALASSA, i.m. 324.

²³ HÓDOSY Annamária, *A Khrüszipposz-szindróma: Nádas kontra Mann*, Jelenkor, 1995. júl-aug., 639-647.

²⁴ SÁRI B. László, *A hatyú és a görény*, 2006:117-130.

²⁵ HÓDOSY, i.m. 644.

²⁶ SÁRI B. László tanulmánya több szempontból is kiválóan bizonyult, ő azonban elsősorban a politikai-hatalmi viszonyok testi, érzelmi meghatározottsága miatt állítja, hogy a regénybeli homoszexualitás nem freudi, BAGI Zsolt megjegyzése nyomán: „a testek közötti viszony másolja a társadalom hatalmi viszonyait”. Az én olvasatomban azonban nem a diktatórikus társadalmi viszonyok alapján történik az értelmezés, véleményem szerint a homoszexualitás értelmezése nem feltétlen függ össze a politikummal.

viszonylag pontos mása az elbeszélő-Melchior-Thea háromszögnek). Az pedig külön érdekes, hogy nem derül ki, végeredményben ki is a valódi apa. Tehát a homoszexualitás, mint következmény, az apa szerelmének megszerzéseként, az anya szerepébe való beilleszkedésként is értelmezhető.

Teljesen meztelenül másztam be apám mellé az ágyba, egyenesen be a lepedő alá. [...] Akárha önmagammal játszanék bújócskát, alvást, ujjamat lassan, igen lassan csúsztatni kezdtem a hasa felé [...] a leghatározottabb formában fölrémlett bennem, hogy az anyám hátrahagyott melegében fekszem itt, helyette vagyok, vagy éppen tőle loptam el, amit helyette érzek. [...] Ugyanis egyszer életében mindenkinek meg kell azt fognia, képzeletben vagy valóságosan, jelképesen avagy a csupasz kezével, legalább egyszer mindenkinek meg kell sértenie apja szemérmét.²⁷

Mivel azonban a fiú apa iránt szerelme elutasításra talál, az elbeszélő az apai ágyból való kirúgással megszégyenül, és az esemény után érezhetően elhidegül kapcsolatuk, a kisfiúban kialakul a saját vágyaitól való undor, ami egymásba illeszthető a beteg kishúggal való azonosulással, a „szabálytalanság” miatti betegségérzettel. Az apamotívum később is erőteljes lesz mindazon részeken, ahol a homoszexualitás, a férfiszerelem előtérbe kerül. Az ezen a szálón futó *A fájdalom szépen visszatér* c. fejezet bizonyos szövegrészeiben már olvashatunk az érzésekkel való szembenézést, az önutálat és önértelmezés keveréket, hiszen beteg kishúgával azonosítva magát fogalmazza meg: „mert ő ilyen és én ilyen vagyok!”²⁸. A Krisztiánhoz való vonzódására is utalva nem a szabálytalanság szépsége fogalmazódik meg, sokkal inkább torzulásként éli meg, hasonlóképpen mint kishúga alakját. „Mintha saját rendellenesnek sejtett természetemet fordítanám tükörbe, és akkor tényleg meg kéne bizonyosodnom, hogy az, torz bizony, el kéne ismernem ezt és nem lenne visszaút.”²⁹ Így a kishúggal való „kísérletezések” is az önmaga ellen irányuló erőszak, az önbántalmazás egy formáiként értelmezhetők.

Ez az apa általi elutasítás és ennek következménye, az önundor fog majd feloldódni, átalakulni a Melchiorral való kapcsolatban.³⁰

²⁷ EK, I. kötet: 230-232.

²⁸ EK, I. kötet: 117.

²⁹ EK, I. kötet: 117.

³⁰ Ezt támasztja alá KALMÁR György pszichoanalitikus elemzése is, amelyben Melchior számára az Apa szerepét jelöli ki, az elbeszélőnek pedig a gyereket, akin keresztül az anya (Thea) elérheti az apát. (KALMÁR György, *Az emlékezőt író regény*, in: *Szöveg és vágy*, 2002: 100.)

Mért az apám száját! – kiáltotta valaki az én hangomon azon az első esténken, mikor szájával a számra hajolt, hallani a borosták találkozását az állon, az apánk állán a borosta elfelejtett gyermekségünk sima bőréhez ér! [...] Megszerettem magam mögött hagyott undoromat önmagamtól, azt szerettem meg benne, mintha minden elmúlna belőlem általa, amitől rettegtem és szoronganom kellene, a szó szoros értelemben apám hulláján léptem át vele.³¹

Mint láthatjuk, a pszichoanalitikus olvasatok már jó kiindulópontként szolgálhatnak ahhoz, hogy ne motívumként értelmezzük a regénybeli homoszexualitást, azonban még mindig egy viszonyrendszer, egy nagyobb halmaz részeként vizsgálják azt. A lélektani olvasatokban a karakterek és a történetek nem annyira önmagukban, mint inkább a pszichoanalízis struktúrái szerint értelmeződnek és alárendelődnek annak.³² Jelen dolgozatot részben ezektől az olvasatoktól is el kívánom különíteni és a homoszexualitást még inkább önértékében, a szöveg relációjában vizsgálom.

³¹ i.m. 304.

³² Ugyanakkor a pszichoanalitikus olvasat esetén fennáll annak a veszélye, hogy a regénybeli alakokat ugyanúgy vizsgáljuk, mint a valós személyeket, elfelejtve irodalmi sajátosságait és létmódját.

3. A szabadság determinációja

A névtelen narrátor a gyerekkora visszaemlékező szólamában alaposan megfigyelhetjük a különböző homo - és heteroszexuális vágyak kialakulását, felszínre törését.

Az elbeszélő gyerekkorát taglaló fejezet azzal a momentummal kezdődik, amely a későbbiekben is meghatározó eseményt mond el: a Krisztiánnal váltott csók történetét. Krisztián a regény egyik legfontosabb szereplője, az elbeszélő komplementer alakja, bennük „minden különböző és nem összebékíthető”, ellentétekként egészíthetnék ki egymást. Az narrátor tükör előtt gyakorolva Krisztián mozdulatait, próbálván azonossá válni vele, pontosan emiatt lesz fordítottja, ellentettje annak.³³

Az azonosulás vágya ugyanakkor mindig kiegészül a pozíciók elosztásának kíváncsiságával is. A regény férfiak közti kapcsolataiban végig egyfajta játék figyelhető meg a hagyományosnak mondható, Platónnál is olvasható fiatal fiú – idősebb férfi kapcsolatokkal.³⁴ Szókratész és Alkibiadész kapcsolata még a humanizmus korabeli férfiak közti viszonyra is érvényes „normát” ír elő, amelyben pontosan kijelölt szerepei vannak mindkét félnek. Az idősebb, a bölcsőbb férfi tudásával segíti a fiatalabb felet, amely szépségével viszonyozza azt, engedve az idősebb vágyainak. Az *aktív* és *passzív* szerep (értem ezt nem csak szexuális értelemben, hanem általánosabban, mint az erősebb, feljebb való - a kevésbé erős, alárendeltebb pozícióban lévő fél) elosztása azonban koránt sem egyértelmű: bár az idősebb, tanító fél az aktív a szexuális aktusban, ez maga után vonzza az alárendeltséget szexuális vágyainak, így helyezve maga fölé a fiatalabb felet. A fiatalnak pedig, mint tudjuk, alapvetően szabad akarata van, azt az idősebb férfit választhatja, amelyiket kívánja, amelyiktől többet vár, ezáltal magasabbra kerülve a kapcsolat hierarchiájában. Azzal, hogy az ő részéről ez nem feltétlen kapcsolódik össze a szexuális vágygal, amely esetben az ő részéről nincs is szavatolva a kielégülés, nincs alárendelve ezeknek a vágyaknak.

³³ Így lehetnek ők igazán egymás tükörképei, így lehet Krisztián a történet másik oldala: „Történetünknek azonos volt a matériája, de teljesen ellentétes irányokban mozgottunk ebben a matériában.” (EK, II. kötet: 363.)

³⁴ „The central distinction in ancient Greek sexual relations was between taking an active or insertive role, versus a passive or penetrated one. The passive role was acceptable only for inferiors, such as women, slaves, or male youths who were not yet citizens. Hence the cultural ideal of a same-sex relationship was between an older man, probably in his 20's or 30's, known as the *erastes*, and a boy whose beard had not yet begun to grow, the *eromenos* or *paidika*. The *erastes* had to show that he had nobler interests in the boy, rather than a purely sexual concern. The boy was not to submit too easily, and if pursued by more than one man, was to show discretion and pick the more noble one.. The relationship was to be temporary and should end upon the boy reaching adulthood.” Picket BRENT, *Homosexuality*

A regény viszonyaiban az ezzel való játék fokozottan megjelenik – mikor ki és hogyan kerekedik felül a másikon, mikor ki a dominánsabb a kapcsolatban – ez pedig alapvetően lehetetlenné teszi az azonosulás ideáját. Vizsgáljuk meg közelebbről a *Lágyan világított a nap* c. fejezet csókjelenetét és az ide vonatkozó szövegrészeket!

Krisztián és az elbeszélő az erdőben megbeszélte találkájukon csattan el az a kiemelt fontosságú csók. A két fiú a tisztás két oldaláról közelít. Az elbeszélő alighogy megpillantja Krisztiánt, rögtön összeméri, és egyben azonosítja magát vele, Krisztián szemén keresztül pillant önmagára. Nyugodtnak és kimértnek próbál látszani, nem érintettnek „a véletlennek is nevezhető találkozástól” – Krisztián szemén keresztül látva azonban pontosan ennek az ellenkezője igazolódik be, izgatottnak és a rohanástól kimerültnek látszik. Az elbeszélő legszívesebben kimondaná Krisztián nevét, de mivel már pusztán a név is ellenállhatatlan és leküzdhetetlen vonzást gyakorol rá, amely következtében teljesen átengedné magát neki, nem teszi. Láthatjuk, az elbeszélő az alárendeltebb, passzívabb szerep, ő az, aki utánoz és nem az, akit utánoznak, ő az, akit az érzelmei a másik alá helyeznek. Ez a hierarchia fordul meg, amikor Krisztián megkéri arra „alázatossá vékonyított hangon”, hogy ne jelentse fel. Az elbeszélőnek pedig „a fölény érzete és élvezete soha nagyobb biztonságot nem adott.”³⁵ Az alá- és fölérendeltségi viszony játéka vagy harca egészen addig fokozódik, amíg az elbeszélő a kiegyenlítés céljából meg nem ígéri, hogy nem fog Krisztián ellen tenni, majd megcsókolja, utolsó érvként, „ő pedig a félelmét lehelte ki rám, s bizalmát lélegezte belőlem magába.” Félelmeitől megszabadulva, a pozíciók hirtelen visszarendeződnek: Krisztián ismét elérhetetlen önmaga lesz.

Még hangsúlyosabban alátámasztja ezt az *Egy színházi előadás leírása* c. fejezet Melchior és a narrátor közötti feszültséget leíró jelenete, amelynek csúcspontja a birkózásba fulladt szeretkezés. Az ő kapcsolatukban még inkább expliciten jelenik meg kapcsolatukban az azonosulás vágya, ugyanakkor a fent említett pozícióváltások állandó harca.

Ha megvizsgáljuk a Melchiorra tett megjegyzéseket, nem feltétlenül a férfias, erős, határozott férfi képe rajzolódik ki. Az első, amit a narrátor hall róla, az Theától származik: „Föl kéne hívnod a *fiúcskát*. [...] Hát nem túl udvarias *fiú*.”³⁶ Erre az elbeszélő ekképpen reagál: „fiúcskának nevezte őt, ami kétségkívül elég különös, tüntetően gunyoros megnevezése valakinek ahhoz, hogy fölkelte vele kíváncsiságunkat”³⁷. Később is sokszor

³⁵ EK, I. kötet, 58.

³⁶ EK, I. kötet, 152-153.

³⁷ EK, I. kötet: 270.

utal szövegrészlet arra, hogy Melchior csak próbál férfiasan viselkedni, a narrátor „elcsábításakor” viselkedése csak „kellemetlen póz, melyet az ember valamikor kamaszkorában sajátít el, s fölöttébb férfiasnak gondol”.³⁸ Egy részletből megtudjuk később, hogy Melchior huszonnyolc éves, és ahogy az Kühnertné megjegyzéseiből megállapítható, hogy Theánál sokkal fiatalabb (ő húsz évet mond, ami a narrátor szerint igazából tíz). Az elbeszélővel szemben (habár róla is pontosan tudjuk, hogy harminc éves az említett időpontban) viszont nincsenek ilyen aggályai, „drága jó uramnak” nevezi többször is, Melchiorra viszont a fiú kifejezést használja. Annyi tehát bizonyos, hogy mind az elbeszélő, mind Thea idősebb Melchiornál.

A már említett jelenet kettejük kezdődő eltávolodása után kap helyet. Az elbeszélő alvást színélve végig *passzívan* tűri, hogy Melchior befurakodjon mellé az ágyra, majd levetkőztesse őt. Az elbeszélő passzivitása és Melchior aktivitása a megbomlott harmónia helyreállítása miatt volt lényeges, így kerülhetett helyre az egész.

Nem nyitottam ki a szemem, sőt, volt még egy hosszú, várakozással teljes pillanat, míg a test a testhez ért volna; a két test párhuzamosan, egymás felé fordulva, arra várakozott, hogy a másik föladjon elhatározásaiban és szándékaiban megnyilvánuló morálját, hiszen valójában nem ruháimból, hanem a megbántottságomból, a büszkeségemből és a dühömből bontott ki, abból a szándékomból, hogy amennyiben nem lehetek, nem maradhatok vele, akkor nélküle legyek, s annak ellenére, hogy a vetkeztetés játékában éppen *passzivitásom* teremtette meg, állította helyre a megbomlott közösséget, élettelené játszott tagjaim mégis arról árulkodtak, hogy ezt a meggyőződésemm ellenére engedem, nem vagyok hajlandó föladni *harci pozícióimat*. [...] Másfelől viszont legalább ugyanennyi kétértelműséget tartalmazott az ő *aktivitása* is, hisz minél erőteljesebb és határozottabb az aktivitás, annál világosabban árulja el önnön céljait; fejet hajtott előttem, nem kért bocsánatot, de büszkeségét félretolva megkövetett.³⁹ *(kiemelés tőlem)*

A két test végül a kiegyenlítődés, a harmónia elérése érdekében tükörként fordulnak egymásba, egymással szembe, hogy pár pillanatra az azonosság illúzióját éljék át. A két test egyszerre, ugyanabban a pillanatban ugyanazt teszi, egyszerre nyitják ki a szemüket egymásra és egyszerre mosolyognak el. „Valójában azonban nincs tökéletes szimmetria, se teljes azonosság, különbözőségünk átmeneti egyensúlya a legtöbb, amit elérhetünk.”⁴⁰ A szexuális

³⁸ EK, I. kötet: 267.

³⁹ EK, II. kötet: 70-71.

⁴⁰ EK, II. kötet: 75.

vágy egyszerre való megjelenésével azonban ez a szimmetria elillan, és az előzményekből következően nem ölelkezés, hanem harc alakul ki köztük, Melchior nem kíván a gyengébbik lenni, aki „kevésbé férfi”. Az eleinte nevetést keltő birkózás hirtelen átfordul nyers indulatba, a pozícióért való harc végén az elbeszélő leesik az ágyból, Melchior pedig az arcába csapva akadályozza meg visszamászását, és „ez így volt rendjén, én voltam kettőnk közül az érzelmesebb” teszi hozzá a narrátor. A vereség és a győzelem azonban ezen a téren már nem értelmezhető, Melchior sírása bensőséges, zárt világuk megszakadásának kezdetét jelzi. Ennek oka pedig egyrészt az, hogy szerelmükben a hierarchia állandóan a középpontban áll (amelyben csak a pillanatnyi szimmetria jelent némi nyugvópontot), másrészt viszont magát a homoszexualitást teljesen különbözőképpen fogják fel.

Melchior alakjában a homoszexualitást nem lehet elválasztani a gyermekkorában történt eseményektől (hasonlóképpen, de teljesen más kontextusban, mint az elbeszélő esetében). Történetét nem is tőle tudjuk meg, hanem még inkább közvetve, az elbeszélő Theának elmesélve adja közre. E szerint gyermekkorában hegedűtanára beleszeretett a fiatal Melchiorba, miközben a fiú pedig a szemközti házban lakó lány, Marion iránt kezdett érezni szerelmet. Ennek következtében „iszonyú küzdelem kezdődött hármójuk között, olyan küzdelem, amiben ő csupán az érzékeivel, nem is az érzékeivel, az állati ösztöneivel vehetett részt, s ezért nem is sejthette, hogy ez egy küzdelem, és valójában az életért küzd.”⁴¹

Amikor Melchior rájön tanára iránta való szerelmére, hiába próbál ellenállni; hogy mi történt pontosan a drezdai szálloda duplaágyában éjszaka, azt nem tudhatja meg tőle még az elbeszélő sem, csak azt a félmondatot, hogy „akinek ilyen küzdelmet kellett folytatnia önmagával, és hát pontosan akkor fogyott ki belőle az utolsó cseppnyi erő, amikor elfogyott.”⁴²

Homoszexualitása természetesen nem magyarázható ebből a történetből, Melchior számára azonban ezek a kapcsolatok nem (az elbeszélővel való kapcsolata sem) a szabadság magasságait, hanem annak mélységeit jelentik. Az említett lánnyal való tiszta szerelmet soha többé nem tudja és nem is engedi megélni, emiatt nem mer engedni a Thea iránti érzéseinek sem (pedig ezek az elbeszélő számára is nyilvánvalóan jelen vannak). Ő a homoszexualitásban nem a korlátok közüli kiszabadulást éli meg, hanem sokkal inkább az ezeken túli rácsokat. Ezért nem tudnak közös nevezőre jutni az elbeszélővel. „Ez ilyen.”-hangzik el oly sokszor. Miután átszökik a határon, megszakítva minden kapcsolatot saját

⁴¹ EK, II. kötet: 240.

⁴² EK, II. kötet: 249.

történetével⁴³, *egyszerűen* elnyomja magában ezt a tudást, „verset régóta nem ír, jóval kevesebbet gondolkodik [...] Ilyen egyszerű, igen, ilyen egyszerű volt minden.”⁴⁴

⁴³ Ezt a gesztust sokan, sokféleképpen értelmezik. Sári B. László az égi és a földi szerelem dichotómiájából kiindulva Melchior szökése utáni heteroszexuális kapcsolatát a földi szerelem, míg az elbeszélő sorsát az égi szerelem ábrázolásának tekinti. Dunajcsik Mátyás tanulmánya pedig Melchior a németiséggel számol le végképp, ezzel vágja el az utolsó szálakat maga mögött.

⁴⁴ EK, II. kötet: 458.

4. Nemi szerepek

A nemi szerepekkel kapcsolatban a szakirodalom a legtöbbször azt nyilatkozza, hogy nem vagy csak nagyon kevésbé veszi figyelembe a tematizáció ezen aspektusát; a nemek és az azok ellen való lázadás, el nem fogadás nem kimondottan ábrázolt témája a regénynek, az elbeszélő felfogásában ezek a fogalmak nem játszanak kiemelkedő szerepet. Ha azonban megvizsgáljuk a szöveget, rájöhethetünk, hogy ez csak a felszín, a szöveg igenis nyilatkozik a nemekről.⁴⁵ Az elbeszélő nem fogadja el a hagyományos, számára kijelölt férfiszerepet, gyermekkorától kezdve másképpen viselkedik és cselekszik, mindez azonban nem feltétlen tudatosul benne. Az elbeszélőt elsősorban az azonosulás univerzális vágya hatja át, és elutasítja a nemi kategóriákat.

Van azonban a regénynek olyan szereplője, aki talán pontosan emiatt utasítja el az elbeszélő szerelmét és a későbbiekben a homoszexuális kötődést, kapcsolatot: Krisztián. A regény hősei közül egyedül ő tűnik olyannak, akit a „férfiasság” fogalma erőteljesen foglalkoztat, és aki a férfi szerepnek való megfelelést, az ehhez való „alkalmazkodást” mindenáron fenn kívánja tartani. Már az említett csókjelenetben is - visszaszerezve önuralmát a történetek elfedésével - férfiasságuk tudatának megerősítésével reagál a vadászatra tett megjegyzésével, hiszen ez „erőt és ügyességet kíván, és így megfelel a férfiasság követelményeinek”. Mint ez a *Nincs tovább* betétből is kiderül, Krisztián alapvető fontosságúnak tartja a férfi nemi szerepeket és az abban való megmaradást, amire az elbeszélő csak úgy reagál, hogy a „nemi szerepükbe rögzült férfiak hajlamosak a testi és lelki elbűdösödéssre.”⁴⁶ Krisztián többször is az „alkalmazkodás” fogalmával írja le magát, de „vajon miért hajlok a legszegyenteljesebb megalkuvásokra, csak hogy ne kelljen feladnom?”⁴⁷ Ezt a kérdést pedig vonatkoztathatjuk elfojtott (homo)szexualitására is, amellyel semmiképpen nem számol el, és nem engedi felszínre törni (mint ahogy a csókra sem

⁴⁵ Nádas szerelemfelfogását részletező előadását/esszéjét, *Az égi és földi szerelemről* dolgozatomban nem elemzem, mert igyekeztem elkülöníteni a regény szemléletét Nádas felfogásától, és szigorúan véve csak az 1986-os szövegre fókuszálni. A nemi szerepekről szóló beszéd hiányát Sári B. László tanulmánya is kiemeli, ő azonban ezt konkrétan az előbb említett szöveg relációjában vizsgálja, miszerint „ennek a szövegnek [...] az a legszembevetőbb részlete, hogy Nádas, az Emlékiratok könyvének elbeszélőjével összhangban, nem hajlandó a nemi szerepekről beszélni”. (Sári B., 2006:143) Ez esetben véleményem szerint mégis érdemes lenne elkülöníteni Nádas felfogását a szövegétől. Nádas az előadás sorban egyértelműen fogalmaz: „először az kéne megvizsgálnom, hogy van-e az embernek egyáltalán neme? Mert egy ilyen merész állítást, minden meggondolás nélkül, senkitől sem lennék hajlandó becsületszóra elfogadni. És emberről beszélve, még azoktól az igazán kézenfekvő biológiai érvektől se hagyhatom meggyőzni magam, amelyek egyébként a saját napi tapasztalataimmal egybevágóak.” (*Az égi és a földi szerelemről*, 1991:44.) Az Emlékiratok könyve azonban korántsem fogalmaz ennyire sarkosan.

⁴⁶ EK, II. kötet: 305.

⁴⁷ EK, II. kötet: 350.

emlékszik később, és mint hozzáteszi, a nőkkel való kapcsolatában sosem csókolózik, mert a csókkal elveszítené az ellenőrzését önmaga és a másik személy között – mint az elbeszélővel váltott csók alkalmával, ahol ő került a hierarchia alsóbb fokára).

Az elbeszélő látszólag ennek tökéletes ellentéte. Melchiorral való kapcsolata által legitimálva érzi azt az idealisztikus szabadságvágyat, amely nem is annyira a nemtelenség, mint inkább a hímnősség fogalmával, a csiga motívum helyes fogalmi leképezésével ábrázolható.⁴⁸ „Elvileg minden csiga minden csigával párosodhat, s ebben a tekintetben ők a natúra legkivételezettebb lényei, csupán ők őrizik és élik magukban a teremtettség eredendő egyneműségét, hímnősek, mint a növények, a testükben őrzik azt, amire mi már csak homályosan emlékezhetünk.”⁴⁹

Az elbeszélő szexualitás-felfogása tehát nem pusztán egy homoszexualitást elfogadó szemlélet, hanem a szexustól független, mindkét nemet egyformán befogadó, a szabad és mindenfajta normát nélkülöző, szabadon áramló vágy leképezése. Ez viszont nem eredeztethető egyértelműen a platóni androgyn-mítoszból,⁵⁰ a regény szemlélete sokkal inkább ennek meghaladása, hiszen egyszerre foglalja az összes eshetőséget: az elbeszélő szabadságvágya mindenkire, szexustól függetlenül kiterjed, túllép ezeken a kategóriákon.⁵¹

A fent elemzett szöveghelyek véleményem szerint igen jól összeolvashatók a korszak (a 70-es, 80-as évek) amerikai gender törekvéseivel. Az ún. gay liberation vagy meleg felszabadítási mozgalom egyik legjelentősebb elméletirője, Dennis Altman, utópiászerűen festi le a mozgalom következményeit a *Homosexual: oppression and liberation* c. könyvében.⁵² A könyv egyik fejezetében (*Liberation: Towards the Polymorphous Whole*) Altman a felszabadítási mozgalom végső célkitűzéseit jellemzi. Ezek közé tartozik a nemi szerepek eltörlése és ezzel együtt a homoszexualitás és heteroszexualitás kategóriáinak felszámolása, hogy egy potenciális biszexualitás vehesse át a helyét. A felszabadulás pedig

⁴⁸ SÁRI B., 2006: 108.

⁴⁹ EK, I. kötet: 347.

⁵⁰ Platón Lakomájában a beszélgetés folyamán Arisztophanésznek adják át a szót, aki egy érdekes mitikus magyarázatot ad a „két” nem kialakulására. „Először is, az emberi nemek száma három volt, nem kettő, mint most, férfi és nő, hanem volt még egy harmadik is, amely egyesítette magában a kettőt, ennek csak a neve maradt ránk, ő maga eltűnt. Valamikor ugyanis az androgün (férfi-nő) külön nem volt, alakra és névre is, s egyenlő részük volt mindkét nemből, a férfiből és a nőből. Arisztophanész szerint tehát így jöttek létre a heteroszexuális párok, illetve a férfiszerezők és női szeretők.

⁵¹ vö. BAGI Zsolt elemzése „Nem is annyira az androgün mítosz, mint inkább Hermaphroditosz mítoszának ábrándja” (Bagi, 2005: 65.)

⁵² Hasonló elképzeléseket ír le programszerűen a *Gay Liberation Party Manifesto* is, de ez véleményem szerint túlságosan is politikai és kevésbé ideológiai. Altman munkája sokkal inkább elméleti, és sokkal inkább a mozgalom képviselőinek vágyait, mint a konkrét kisebbségi politika célkitűzéseit.

úgy jelenik meg, mint szabadság attól az elnyomástól, amely megakadályozza, hogy felismerjük alapvető androgün és erotikus természetünket.⁵³

„People would fall in love and form relationships, and these relationships would be homosexual as well as heterosexual. What would be the different is that the social difference between the two would vanish, and once this happened we would lose the feeling of being limited, of having to choose between an exclusively straight or an exclusively gayworld.”⁵⁴

A későbbiekben ennek a dichotómiának az eltörlése még artikuláltabbá válik a szexualitásról szóló diskurzusban, amelyben megkérdőjeleződik tehát a heteroszexualitás és a homoszexualitás kölcsönös kizárólagossága. A biszexualitás, mint megnevezés, itt egy olyasfajta „anti-identitást” jelölne, amely visszautasítja, hogy az embert a vágy egyetlen fajta tárgya, a szeretet egyetlen módja korlátozza.⁵⁵ Ez a nézőpont tehát dekonstruálja a társadalmi nem és a szexualitás kétpólusú keretét.

Az elbeszélő is valami hasonlóra vágyik, hasonló megállapításra jut:

„és olyan mértéktelen szerelmi izgalommal éltem át a szerelem oszthatatlanságának eszméjét, mintha a világképlet felállításán fáradoznék, vagy mintha valami nagyon mély titokba látnék bele, mert ha így van, akkor én valóban én vagyok, gondoltam diadalmasan, egy ember vagyok, s van bennem egy tovább nem osztható egész, a nemem pedig csupán egyik tulajdonsága lenne ennek az egésznek? vagy ez az egész, tekintet nélkül a nememre, csak a szerelemben tudhatná megnyilvánítani magát egészként? az lenne a szerelmi érzés végső értelme, hogy oszthatatlan egészként kapcsolódjék egy másik oszthatatlan egészhez? az én szerint kapcsolódjak, akkor is, ha a nemem szerint valót, akkor is, ha a nemem szerint nem valót választanám?”⁵⁶

Az elbeszélő viszont a nemek kategóriáinak lebontásával döbben csak rá arra, hogy ezzel a gesztussal nem a „tökéletes azonosság” állapotába jut, csupán újabb és másabb kategóriákba,

⁵³ A gay liberation és a queer-elmélet szövegeinek jelentőségére Sári B. László is kitér, ám ő egyértelműen a politikai vonulat erősítése céljából. A gay liberation valóban egy politikai mozgalom volt, és társadalmi beágyazottsága nyilvánvaló, azonban ideológiai háttere elméleti szempontból sokkal közelebb áll ezekhez az Emlékiratok könyvének világához, mint annak társadalmisága. Nem véletlen, hiszen ezek a követelések nagyon hamar elhaltak a politikai szintéren, és a radikális dekonstrukció helyett inkább egy asszimilációs politika vette át a helyét. Véleményem szerint tehát Sári B. mondata úgy írható át, hogy a gay liberation nem pusztán politikai, hanem szellemi mozgalmak.

⁵⁴ Dennis ALTMAN, „*Homosexual: oppression and liberation*, 1993:115.

⁵⁵ Jan CLAUSEN, „*My interesting condition*”, 1990: 455. ford.: Sándor Bea.

⁵⁶ EK, II. kötet: 191.

ellentétekbe, korlátozó dichotómiákba ütközik bele. Erre elsőként Melchiorral való eltávolodásuk után, és Melchiornak a homoszexualitásra tett, az elbeszélő által ekkor még tökéletesen félreértett megjegyzései kapcsán reflektál. Első válaszkísérletként megpróbálja kettejük nemére hárítani, azaz abból magyarázni, hogy „ugyanis mindketten férfiak vagyunk, és a nemek törvénye talán mégis erősebb a személyiség törvényeinél, amit én akkoriban se belátni, se elfogadni nem akartam”.⁵⁷ Ezért kezd ekkor rövid és ellentmondásos viszonyt Theával, visszatérve a szokott korlátokhoz: „azért törekszem egy nő felé, és végül is teljesen mindegy, hogy milyen nő, csak nő legyen [...] mert a lelkem legmélyén attól a büntetéstől félek, amit mások nagy nemi bizonytalanságukban a budik falára firkálnak figyelmeztetésnek”.⁵⁸ Hirtelen azonban ő is a bizonytalanság gesztusaival reagál, amikor nem Melchior személyétől, inkább nemétől kezd idegenkedni. Csak később ébred tudatára annak, amivel pedig látszólag tökéletesen tisztában van: a nem csak az egész egy része, tulajdonsága, így azok eltörlésével csak egy látszólagos szabadságot tud megvalósítani. Kitér ugyan egy nagyon korlátozott és talán az egyik leginkább determináló kategóriarendszerből, ám ezzel csupán újabb és újabb akadályokba, determináló felosztásokba ütközik.

Dolgozatom az eddigi recepcióból kiindulva számos interpretációt figyelembe véve egy olyan olvasatot kíván nyújtani, amely a homoszexualitást nem szigorúan véve motívumként, hanem önálló tartalomként kezeli. Mint láthattuk, ez az igény a kétezres évek egyes *Emlékiratok*ról szóló tanulmányaiban (Sári B., Dunajcsik) ugyan már felbukkant, ezek azonban a homoszexualitás társadalmi vonatkozásaira hívták fel a figyelmet és a társadalmiság révén próbáltak újat mondani. Az én dolgozatom, habár sokat merített ezekből, az egyes mozgalmak ideológiai, elméleti hátterére hívta fel a figyelmet, és a szöveg szoros (újra)olvasásával összefüggésben a homoszexualitás ábrázolásának interszubjektív tényét hangsúlyozza. Elsőként áttekintettem a korai kritika apologetizáló megjegyzéseit a könyv homoszexualitás-ábrázolására vonatkozóan, majd a pszichoanalitikus olvasatok magyarázataiból kiindulva olvastam újra a regény apaszerelemmel foglalkozó részeit. Ezután a szöveg két fontos rétegét, a Krisztián- és a Melchior-szerelem fejezeteit vizsgálva tértem ki a pozícióharcok, az aktív és passzív szerepek viszonyaira, míg végezetül a nemi szerepekről való szólás látszólagos hiányát vizsgáltam meg. Véleményem szerint tehát a fent leírtak jól beilleszthetők az interpretációs közösség eddigi hagyományaiba, és sokkal inkább hozzáadnak, mint elvesznek.

⁵⁷ EK, II. kötet: 20.

⁵⁸ EK, II. kötet: 214.

Szakirodalom

- ALTMAN, Dennis, *Homosexual: oppression and liberation*, New York, New York University Press, 1993.
- *Az 1961. év V. törvény a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről*, <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=8438> (utolsó letöltés: 2012. nov. 24. 13:58)
- BAGI Zsolt, *A körülírás*, Pécs, Jelenkor, 2005.
- BALASSA Péter, *Közelítések az Emlékiratok könyvéhez: Bevezetés egy elemzéshez*, Bp, 1988, 158-159.
- BALASSA Péter, *Mindnyájan benne vagyunk: Nádas Péter művei*, Bp., Balassi, 2007.
- BALASSA Péter, *Nádas Péter*, Pozsony, Kalligramm, 1996.
- BÁN Zsófia, *A szabadság fantomja*, Élet és Irodalom, 2001. június 1.
- BARANYAI György-PÉCSI Gabriella, Nádas Péter: Bibliográfia 1961-1994, Bp., Jelenkor, 1994, 348-450.
- BAZSÁNYI Sándor, „...a testének temploma...” *Erotika, irónia és narráció Nádas Péter prózájában*, Bp., Szépmesterségek Alapítvány, 2010.
- BERKES Erzsébet, *A megnyitott szentély*, Élet és irodalom, 1986. jún. 6. 10.
- BOJTÁR B. Endre, CSEJDY András, *Itt a káosz ásít egy nagyot*, Magyar Narancs, 1996. dec.21.
- CLAUSEN, Jan, „My interesting condition”, in: *The Journal the sex research*, Vol. 27., No. 3, Feminist Perspectives of Sexuality, Part 2. , 1990, 445-459.
- *Diptychon. Elemzések Esterházy Péter és Nádas Péter műveiről 1986-1988.* Szerk.: BALASSA PÉTER. Bp. 1988. Magvető, 37-271. p. (JAK-füzetek 41.)
- DUNAJCSIK Mátyás, *Őszből a télbe*, Holmi, 2008. március.
- ERŐSS László, *Furcsa párok. A homoszexuálisok titkai nyomában*, Bp, Szerző, 1984.
- ESZENYI Miklós, „Férfi a férfival, nő a nővel”: *Homoszexualitás a történelemben, a társadalomban és a kultúrában*, Bp., Corvina, 2006.
- FREUD, Sigmund, *Pszichoanalízis*, Bp., Kossuth, 1992.
- FOUCAULT, Michel, *A szexualitás története I. :A tudás akarása*, Bp., Atlantisz, 1996.
- *Gay revolution party manifesto*, in: Karla JAY, *Out of the closets: Voices of gay liberation*, New York, New York University Press, 1992, 342-345.
- GYÖRFFY Miklós, *Nádas Péter: Emlékiratok könyve*, in: *Új magyar prózaszemle*, Pécs, Jelenkor, 1992, 178-184.

- HALPERIN, David, *Saint Foucault: Towards a gay hagiography*, New York, Oxford University Press, 1995, 62.
- HÓDOSY Annamária, *A Khrüszipposz-szindróma: Nádas kontra Mann*, Jelenkor, 1995. júl-aug., 639-647.
- JAGOSE, Annamarie, *Bevezetés a queer-elméletbe*, Bp., Új Mandátum, 2003.
- KALMÁR György, *Az emlékezőt író regény*, in: *Szöveg és vágy*, Bp., 2002, 88-103.
- KULCSÁR-Szabó Zoltán, *Az emlékező regény*, Alföld, 1994. július, 54-70.
- MIHANCsik Zsófia, *Nincs mennyezet, nincs földem: Beszélgetések Nádas Péterrel*, Pécs, Jelenkor, 2006.
- NÁDAS Péter, *Emlékiratok könyve*, Pécs, Jelenkor, 2012.
- NÁDAS Péter, *Esszék*, Pécs, Jelenkor, 1995.
- NÁDAS Péter, *Az égi és földi szerelemről*, Pécs, Jelenkor, 1991.
- NÁDAS Péter, *Talált cetli*, Pécs, Jelenkor, 1992.
- PICKETT, BRENT, "Homosexuality", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2011 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/spr2011/entries/homosexuality/>.
- PLATÓN, *Lakoma*, in: *Platón válogatott művei*, vál. FALUSI RÓBERT, Bp., Európa, 1983, 149-215.
- RADNÓTI Sándor, *Adaptáció*, Élet és irodalom, 2001. április 20.
- Scheibner Tamás, *Testiség, szexualitás, identitás az Emlékiratok könyvében*, Kalligram, 2002. október, 51-56.
- SÁRI B. László, *A hattyú és a görény*, Bp., Kalligram, 2006, 117-130.
- SEDGWICK, Eve Kosofsky, *The epistemology of the closet*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 2008.